

TÜRKİYE VE TÜRKMEN MASALLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

F. Gülay MİRZAOĞLU*

Masallar, yeryüzünde asırlar boyu sözlü gelenekte yaşamış ve çok zengin özelliklerle yüzyıllar öncesinin kültür izlerini taşıyarak geniş bir coğrafyaya yayılabilmiş halk anlatılarıdır. Toplumların inançlarıyla, düşünüş tarzlarıyla, yaşama gelenekleriyle, sahip oldukları kültürün ışığında dünyayı algılayışları ve harikulade fantazilerle zenginleştirerek yeniden kurgulayışlarını biz ancak masallarda görebiliriz. İnsanın yüzlerce yıl önceki hayallerini, özlemlerini ve yaşama biçimlerinden kesitleri onlarda bulmak mümkündür.

Yeryüzünde çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler bugün farklı topraklarda yaşıyor olsalar da, ortak bir tarihi geçmiş, kültür birliği ve hayat tarzını paylaşmaları nedeniyle doğaldır ki, yarattıkları masallarda aynı milli renkleri taşıyacaktır. Aşağıda genel özellikleriyle ele aldığımız Türkiye ve Türkmen masalları bunu göstermektedir.

Bu masallarda, bütün dünya masallarında görülen iyilik-kötülük, doğruluk-eğrilik, akıllılık-ahmaklık, cömertlik-cimrilik, çalışkanlık-tembellik gibi zıt değerlerin çatışması, iyilik, bilgi ve sabır sayesinde kazanılanlar, kötülerin her zaman cezalandırılması gibi konular işlenmiştir. Farklılık ise, ancak bu temlerin sergilenmesinde görülür. Bununla birlikte, Türkmen sahasından derlenen masallarda işlenen konuların genel özellikleri şu şekilde belirtilmiştir: Pek çok masalda zalim padişaha çeşitli yollarla nasıl hareket edeceği anlatılır. Yurtlarından çıkartılan kahramanlar kimsenin ayak basmadığı yerleri 'yurt tutarlar'. Padişah olan kahraman eski yurdundaki yakınlarını alıp gelir. Bazı masallarda ise, ülkenin kötü yönetilmesi için padişahlık babadan oğula geçmez, padişahı çoğunlukla devlet kuşu seçer(1). Türkmen masallarında padişaha karşı isyan, padişahın öldürül-

mesi ve yerine masal kahramanının çıkması dikkat çekici bir durumdur. Türkiye masallarında padişah ve halkı arasında böyle bir durum genellikle görülmez.

Türkiye ve Türkmen masalları, konuları bakımından büyük farklılıklar taşımamaları dolayısıyla, bunların sınıflandırılmaları da esasen birbirinden çok farklı şekilde yapılmamıştır. Masal tasnifleri ya kahramanlarına, ya da masalların niteliklerine göre yapılmıştır. W. Eberhard ile P.N. Boratav'ın birlikte hazırladıkları "Typen Türkischer Volksmärchen" adlı eserde Türk masalları yirmiyük başlık altında toplanmıştır(2). Bununla birlikte, Türkiye masallarının derlenmesinde Antti Aarne-Stith Thompson tasnifi ile birlikte başka tasnif çalışmaları da kullanılmaktadır(3). Türkmen masalları da, Türk masalları gibi genel olarak üç ana grupta toplanmıştır: Hayvan masalları, peri masalları (cadılı, cadıgöylük) ve realist (durmuş) masallar. Kahramanı insan olan realist masalların özelliği, Türkmen obasının sosyal hayatını yansıtmasıdır(4).

Türkmen ve Türkiye masallarında kahramanlar büyük benzerlikler göstermektedir. Türk masallarındaki insanlar padişah, vezir, şehzade, bey, ağa, bezirgan, köylü, esnaf, çiftçi, derviş gibi toplumun her kesiminden kişilerdir. Türkmen realist masallarında çoban ve çiftçi tipi oldukça yaygın görülmektedir. Keloğlan ve Koroğlu her iki sahada görülen tiplerdir. Kimi masallarda insan kahramanların yerini aslan, tilki, horoz, serçe gibi birçok hayvan ya da devler, ejderhalar, periler, sihirli nesnelere gibi olağanüstü varlıklar alır. Türkmen masallarında diğerlerinden farklı olarak çakal, kaplan, ceylan, domuz gibi hayvanlarla, peri masallarının yardımcı kahramanı tuti kuşu (papağan) daha sık görülür.

Masallarda gördüğümüz bu sayısız kahramanların çoğu zaman adları yoktur. Bir ad

* Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

verilmişse de bu, genellikle onların bir özelliğini belirtmek içindir. Bununla birlikte, Türkiye masallarında adı olan kahramanlara daha sık rastlanmaktadır. Türkmen masallarında kahramanlar, daha sık bir şekilde Padişahın Oğlu, Vezirin Oğlu gibi ifadelerle veya Akıllı Kız, Pehlivan Oğlan, Bilgir Garıp gibi adlarla anılırlar. Türkmen masallarında karşımıza çıkan kadın ve erkek kahraman adlarından bazıları şunlardır: Mehriban, Gülnarcan, Gülşirin, Gülkemine, Memmetcan, Ahmet, Veli, Baymurat, Gurban. Türkiye masallarında ise şu ad örneklerini verebiliriz: Gülşinan, Gülenber, Ahumelek, Ahmet, Mehmet, Acemoğlu, Ahmedî Dürre, MELikşah, Osman Ağa, Bilal Ağa, Dal Yusuf, Hüsnü Yusuf, Sitti Nusret.

Masalların kuruluş ve kompozisyonu, masal çeşitlerine göre basit ya da kompleks bir yapıda karşımıza çıkar. Hayvan masalları kuruluşu en basit olanlardır ve bunlar daha çok diyaloga dayalı kısa masallardır. Realist masallar ise, hayvan masallarına oranla daha uzundur ve genellikle Türkmen obasının sosyal hayatını yansıtabilecek günlük olaylar üzerine kuruludur(5). Yetim Kız, Yetim Oğlan, Ahmak Padişah gibi masallarda iyi ve kötü insan tipleri arasındaki çatışmalar sergilenir. Peri masalları ise, her iki sahada da kuruluş ve kompozisyon bakımından diğerlerine oranla daha kompleks bir yapıdadır. Bu tür masallarda olaylar, çok çeşitli sihirli varlıklar ve nesnelere de yardımıyla zenginleşerek akıcılık ve hacim kazanır. Her iki sahadan derlenmiş masallar arasında büyük farklılıklar olmamakla birlikte, Türkmen masallarının bazılarında kuruluş ve kompozisyon bakımından aksaklıklar görülmektedir. Masalın başında görülen kahraman, ortasında kaybolup yerini başka bir kahramana bırakabilir. Türkmen masallarındaki bu kompozisyon farklılığının onların sonradan birbirine karışmış masallar olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir(6). Türkiye ve Türkmen masalları başlangıç ve bitiş formelleri bakımından da benzerlikler gösterir. Her iki sahadan derlenen masallarda da en çok kullanılan başlangıç formelleri "bir varmış bir yokmuş" (bir bar eken bir yok eken), "bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde..." (bir bar eken bir yok eken, gadım zamanda...) şeklindeki kısa formellerdir. Bunların dışında kullanılan daha uzun başlangıç formellerinden örnekler

vermek gerekirse, Türkmen masallarında "bir bar eken bir yok eken, gadım zamanda, günün nuri düşen yurtda, ayın nuri akan yurtda bir garrı kempir (ihtiyar kocakarı) bar eken"(7) ve "bir bar eken bir yok eken temasının ağzı dar eken, ulı heleyne gargar (büyük eşine beddua eder), kiçi heleyne sargar eken (küçük eşine nasihat verirken). Mugteser-e mugteser, düye (deve) boynun duz keser, yiğit boynun gız keser, yeser (şımarık?) yeseri görende, elheder alıp gayra teser"(8) (korkup geriye çeker) gibi uzun giriş formelleri pek sık olmasa da görülür. Türkiye masallarında da sık olmamakla birlikte uzun, tekerlemeli giriş formelleri görülür. "Bir varmış bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde deve tellal iken, pire berber iken, ben babamın beşğini tıngır mıngır sallar iken... Var varanın sür sürenin, destursuz başa girenin hali budur"(9) gibi örnekler verilebilir. Masallardaki bitiş formelleri de çoğunlukla benzer ve kısadır. Bunların en çok görülenleri Türkiye masallarında "yiyip içip muradlarına ererler, onlar ermiş muradına biz çıkalım kerevetine" şeklinde olup, Türkmen masallarında bu ifadeler "kırk gice-gündüz toy edip maksat-muradına yetipdirler", "dostlar şat, düşmanlar mat boldular" biçimindedir. Bu formellerin de uzun olanlarına rastlamak mümkündür. Bunlara "başınız kırk satır mı kırk katır mı ister: Kırk katır düşman başına olsun, kırk katır isterim ki binip memleketime gideyim veya "yağsı yetsin mirada (iyi muradına ersin), yaman galsın uyada (kötü utansın), o-da galıp neme bolcak o-da yetsin mirada, "menem şöl toydadım ve öyüme (ev) üstü omacılı (az etli kemik) bir çorak alıp gaçdı, benim garnım aç galdı" gibi bitiş formellerini örnek verebiliriz. Bütün hayvan masallarında böyle bitiş formelleri genellikle kullanılmaz, olayın bitişiyile masal da aniden bitirilir. Sonuç olarak, Türkmen masallarındaki başlangıç ve bitiş formelleri Türkiye masallarında kullanılanlara göre daha çeşitli görünmektedir.

Masallarda işlenen olaylar belli bir yerde ve zamanda geçerse de, zaman zaman çeşitli ülke ve şehir adlarına rastlarız. Türkiye masallarında bu adlar çoğu zaman Yemen, Çin, Mısır, Hint-Hindistan, Rusya gibi ülke adlarıdır. Bazen de büyük şehir anladında İstanbul, Halep, Horasan, Trabzon, Erzurum, Adana gibi adlar geçer. Türkmen masallarında ise, bazen Türkmenlerin yaşadıkları yerler

olan Merv, Horasan, Buhara adları geçer. Masallılar kahramanları bu yurtlardan alıp Hindistan, Arabistan, Afganistan ve Anadolu gibi masal ülkelerine götürür(10).

Yukarıda görüldüğü gibi, Türkiye ve Türkmen halk masalları genel olarak değerlendirildiğinde, şekil ve muhteva açısından çok farklı olmadıkları görülmektedir. Ancak, ayrıntılarla ilgili bazı farkların tesbiti için daha geniş çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Masallara, yaşadıkları bölgenin rengini veren her bir unsurun çeşitli yönleriyle ele alınarak incelenmesi, bizi daha doğru ve kapsamlı bilgilere ulaştıracaktır.

NOTLAR

- 1) Veliyev, B. 1986:6.
- 2) Eberhard, W., P.N. Boratav:1953.
- 3) Thompson 1964.
- 4) Ergun 1988: 12.
- 5) Sakaoglu, Ergun 1991:1.
- 6) Sakaoglu, Ergun 1991:1.
- 7) Veliyev 1986:11.
- 8) Sakaoglu, Ergun 1991:2.

9) Boratav 1958:114 "Yatalak Mehmet" masahndan.

10) Ergun 1998:12.

KAYNAKÇA

1. BORATAV, P. Nali: Zaman Zaman İçinde, İstanbul 1968.
2.: Az Oltuk Uz Gittik, Ankara 1969.
3. EBERHARD, W., P. Nali BORATAV: Typen Türkischer Volksmärchen, Wiesbaden 1953.
4. ERGUN, Metin: Türkmen ve Anadolu Halk Masallarının Yapı ve Motif Açısından Mukayesesi Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 1988.
5. GÜNAY, Umay: Elazığ Masalları (İnceleme), Erzurum 1975.
6.: "Türk Masallarında Efsanevi ve Geleneksel Yaratıklar", H.Ü.Edebiyat Fakültesi Dergisi I, 1:21-47 Ankara 1983.
7. HALMUHAMMEDOV, Ş.: Türkmen Erteliklerinde Halk • Süratının Çeper Telleri, Ağcabat 1984.
8. SAKAOĞLU, Saim: Gümüşhane Masalları (Metin Toplama ve Tablolu), Ankara 1973.
9.: M. ERGUN: Türkmen Halk Masalları, Ankara 1991.
10. BEYİDOĞLU, Bilge: Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar (Metinler ve Açıklamalar), Ankara 1975.
11. THOMPSON, Stith: The Types of the Folktale, Helsinki 1964.
12. VELİYEV, B.: Türkmen Halk Ertelikleri, Ağcabat 1986.
13.: Türkmen Folklorunda Durmuş Erteliklerin Gelip Çıkışı, Ağcabat 1990.

BİZE GELEN KİTAPLAR

A. Vahab AKBAŞ, "Bir Demet Masal" Çorlu-Sesav Yay., İstanbul 1994 * Veysel ATACAN-Ahmet ŞENOL-Kâmil TOYGAR-Suat İNCE-Mustafa TURAN, "Türkiye'nin Dış Tanıtımında Halk Oyunları Topluluklarının Rolü", Ankara 1994 * Alpaslan AYRAL, "Muzaffer Sarısözen", Sivas 1995 * Alpaslan AYRAL, "Hamit Bölücek", Sivas 1995 * Alpaslan AYRAL, "Sivas Türkülerinde Gurbet Sevda Sosyolojik Öğeler Benzetmeler", Sivas 1994 * Alpaslan AYRAL, "Sivaslı 'Aşık Tabibi'" Sivas 1994 * Anvar BAYTUR, "Kırgız Tarihinin Leksikonları", 1. Kitap, Uçkun Yayınları 1992 * Anvar BAYTUR, "Kırgız Tarihinin Leksikonları", 2. Kitap, Uçkun Yayınları, 1992 * A. Esat BOZYİĞİT, "Türk Adbilimi Bibliyografyası (Deneme)", Ankara 1995 * Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, "Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri Özetleri", 31 Mayıs - 2 Haziran 1995 Çanakkale * Baybars GÜLENSOY, "Türklerde Yorgan Konya'da Yorgancılık ve Yorgan Motifleri", Konya 1995 * Baybars GÜLENSOY, "Türklerde Tahta Kaşık ve Türk Dünyasında Kaşık Süslemeleri", Konya 1995 * Baybars GÜLENSOY, "Sihirli Nakışlar Üzerine", Konya 1995 * İgnaceo Kunoş (Çev. Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY), "Türk Halk Edebiyatı" (2. Baskı), Ankara 1995 * Doç. Dr. Zeynep İSMAIL-Ali Abbas ÇINAR, "Abay", Ankara 1995 * Dr. Yaşar KALAFAT, "Güney Türkistan'dan Türkiye'ye Meseler ve Türk Kültür Kimliği", İstanbul 1995 * Metin KARADAĞ, "Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri", Ankara 1995 * Kalgül KAZİBEK, "Kazalder (Gazeller)", Ala-Too Dergisi, 1992, Bişkek * Ş. KERİMOV, "Küyeu Keltir, Kız Uzat", Almatı 1992 * Mitsuko KOJİMA (Çeviren, Tekrar Anlatan), "Toruko No Nukashibansashi (Türk Masalları)", Tokyo 1995; Mitsuko KOJİMA, "Fıkra", Tokyo 1995 * Yrd. Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK "Das türkische Volkslied als Sprachliches Kunstwerk" Darmstadt (Almanya) 1994 * Memduh ŞENOL, "Al Şafağın Habercisi (Şiirler)", Alaşehir, 1995 * Doç. Dr. Necmi YAŞAR - Halil ATILGAN "Neden Arabesk", Adana 1993 * "Ulu Manaşçı Sağımbay", Ala-Too Dergisi 1992, Bişkek